

فراز و فرود روابط بازرگانی مصر و ونیز در دوره ممالیک برجی (۷۸۴-۹۲۳هـ)^۱

احمدرضا متولی^۲

استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه پیام نور، ایران

چکیده

در این مقاله روابط بازرگانی میان مصر و ونیز در دوره ممالیک برجی (۷۸۴-۹۲۳هـ) و فراز و فرودهای آن بررسی شده است. رشد یا رکود روابط تجاری مصر با ونیز در این دوره هم متأثر از عوامل داخلی بود و هم ریشه‌های خارجی داشت. در آغاز و میانه دوره ممالیک برجی دو عامل خارجی یعنی هجوم تیمور لنگ به شام و سقوط قسطنطنیه به دست عثمانیان موجب ناامنی راه‌های زمینی و سبب رونق راه تجاری دریای سرخ و در نتیجه افزایش مبادلات بازرگانی میان مصر و ونیز شد. در برهه‌هایی اما دخالت مستقیم سلاطین و امیران برجی در تجارت و احتکار کالاها و انحصار در مبادلات، تقلب و غش دو طرف در دادوستد کالاها و هجوم دزدان دریایی به کشتی‌های تجاری از عوامل اختلال و رکورد بازرگانی میان مصریان و ونیزیان بود. مهم‌ترین عامل در رکود و کاهش روابط تجاری میان مصر و ونیز، کشف راه دریایی جدید میان اروپا و آسیا توسط پرتغالی‌ها بود که تجارت پرسود انتقال ادویه و کالاها را آسیایی را نصیب آن‌ها کرد و مصر و ونیز را از درآمدهای هنگفت حاصل از این تجارت عبوری محروم ساخت.

کلیدواژه‌ها: تاریخ تجاری مصر، ممالیک برجی، ونیز، تاریخ روابط بازرگانی.

---

۱. تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۶/۲۳

۲. رایانامه: motavalli_a_r@yahoo.com

مقدمه

سرزمین مصر که در پیوندگاه سه قاره آسیا، آفریقا و اروپا قرار گرفته، از روزگاران کهن شاهراه تجاری بین شرق و غرب بوده و نقش مهمی در عرصه تجارت به‌ویژه تجارت عبوری (ترانزیت) دنیا ایفا کرده است.^۳ بندرهای مصر در کرانه دریای مدیترانه و دریای سرخ از مقاصد اصلی بازرگانان در سده‌های نخست و میانه اسلامی بود. در عصر ممالیک (۶۴۸-۹۲۳ هـ) پس از دفع هجوم مغولان، اخراج صلیبیان و احیای خلافت عباسی در قاهره، مصر به لحاظ سیاسی و مذهبی به سروری جهان اسلام رسید و در اقتصاد و تجارت نیز جایگاه والاتری یافت. در این دوره روابط تجاری مصر با اروپا به‌ویژه با جمهوری ونیز گسترش یافت و این دولت‌شهر به یکی از مهم‌ترین شریکان تجاری مصر بدل شد؛ گرچه این رابطه تجاری همیشه در اوج نبود و گاه با فرود و رکودهایی مواجه می‌شد. در این مقاله روابط تجاری مصر و ونیز و فراز و فرودهای آن بررسی و تحلیل خواهد شد.

پیشینه تحقیق

محمد العریس در موسوعة التاريخ الاسلامی العصر المملوکی به روابط بازرگانی مصر و ونیز توجه کرده و به مباحثی چون کالاهای مورد تبادل و قراردادهای و همچنین رکود روابط آن‌ها در سال‌های پایانی حکومت ممالیک برجی پرداخته است. نعیم زکی فهمی در طرق التجارة بین الشرق و الغرب فی العصور الوسطی در بررسی راه‌های تجاری بین شرق و غرب از راه‌های تجاری مصر و ونیز نیز یاد کرده است. سعید صالح خلیل در التجارة الداخلية فی دولة الممالیک الثانية اگرچه بر تجارت داخلی مصر در دوره ممالیک برجی متمرکز بوده، اما گاه به‌ضرورت و به‌سبب وابستگی تجارت داخلی به تجارت خارجی از روابط تجاری خارجی ممالیک برجی نیز یاد کرده است. فاروق عثمان اباضه در اثر تحول التجارة العالمية الی رأس الرجاء الصالح علی مصر و عالم البحر المتوسط اثناء القرن

السادس عشر به تأثیر کشف مسیر دریایی اروپا به آسیا در تجارت مصر پرداخته است. احمد درّاج در الممالیک و الفرنج فی القرن التاسع الهجری به گوشه‌هایی از روابط بازرگانی ممالیک با ونیز اشاره کرده است. در التحولات الاقتصادية فی مصر اواخر العصور الوسطی نوشته محمد فتحی الزامل نیز تجارت خارجی مصر در دوره ممالیک برجی به اختصار بررسی شده است. بنجامین اربل نیز در مقاله «دهه‌های پایانی تجارت ونیز با ممالیک: واردات مصر و شام»^۴ به صادرات ونیز به مصر و شام در دهه‌های پایانی روابطشان پرداخته است. نویسنده با بهره‌گیری از یادداشت‌های روزانه دفاتر حمل و نقل در ونیز، اطلاعات ارزشمندی درباره نوع و مقدار واردات مصر از ونیز ارائه کرده است.

پیشینه روابط بازرگانی مصر و ونیز

سابقه تجارت میان مصر و ونیز به قرن دوم هجری بازمی‌گردد. این ارتباطات در قرن سوم گسترش یافت و بازرگانان ونیزی با سکونت در اسکندریه به انتقال کالا به اروپا می‌پرداختند.^۵ در قرن چهارم دولت شهر ونیز با برتری بر دیگر رقبای خود به ویژه آمالفی^۶ -واقع در ساحل غربی ایتالیا- سیادت دریایی اش را مسلم ساخت.^۷ هم‌زمان با این تحول و در پی افزایش دزدی‌های دریایی در خلیج فارس و ناآرامی‌های جنوب عراق، مسیر انتقال بخشی از کالاها از خلیج فارس و عراق به سمت دریای سرخ و مصر تغییر یافت. با مهاجرت شماری از تاجران مشرقی به‌ویژه تاجران عراقی به مصر، فسطاط پایتخت این سرزمین به یکی از کانون‌های مهم تجارت در آن روزگار بدل شد.^۸ این تحولات در گسترش

4. Arbel, Benjamin, "The Last Decades of Mamluk Trade with Venice: Importations into Egypt and Syria", *Mamluk Studies Review*, 8/2, 2004, pp. 37-86.

۵. هاید، ۱/ ۱۲۵.

6. Amalfi

۷. هاید، ۱/ ۱۳۵.

۸. مقدسی، ۱۹۷.

روابط تجاری مصر با ونیز تأثیر گذاشت، چنان که از آن پس بازرگانان ونیزی علاوه بر اسکندریه در فسطاط هم به دادوستد می‌پرداختند.^۹ در دوره جنگ‌های صلیبی روابط تجاری ونیز با فاطمیان و سپس ایوبیان استمرار یافت و کشتی‌های تجاری ونیزی پیوسته در حال جابه‌جایی کالا بین مصر و ونیز یا دیگر سرزمین‌های اروپایی بودند^{۱۰} و مسکوکات ونیزی هم به سبب ثبوت در وزن و عیار در مصر رواج داشت.^{۱۱}

در دوره ممالیک بحری (۶۴۸-۷۸۴هـ) در پی هجوم مغولان به سرزمین‌های اسلامی، مسیر بازرگانی خشکی^{۱۲} به خطر افتاد و راه دریایی که از دریای سرخ یا مناطق تحت حاکمیت ممالیک می‌گذشت، اهمیت ویژه‌ای یافت. از این رو انتقال کالا از مسیر مصر افزایش و روابط بازرگانی آن با اروپاییان به ویژه ونیز بیش از گذشته گسترش یافت. در نتیجه این استحکام روابط بازرگانی بود که ونیزی‌ها نه تنها از هجوم ایلخانان به قلمرو ممالیک حمایت نکردند،^{۱۳} بلکه با فتوای تحریم پاپ مبنی بر منع صدور برخی کالاها مانند چوب، آهن و مواد غذایی به مصر همراه نشدند و به صادرات خود بدین سرزمین اسلامی ادامه دادند.^{۱۴} نخستین پیمان تجاری میان ممالیک بحری با ونیز به سال ۷۰۱هـ به دوره ملک ناصر محمد بن قلاوون بر می‌گردد که بر اساس آن امتیازاتی تجاری به بازرگانان ونیزی داده شد^{۱۵} و پس آن تا پایان دوره ممالیک بحری پنج قرارداد تجاری دیگر هم بین طرفین بسته شد^{۱۶} که از استمرار و استحکام این روابط حکایت دارد.

۹. ابن سعید المغربی، ۱۷۹؛ مقریزی، الخطط، ۱۹۶/۲.

۱۰. هاید، ۲۳۲/۱-۲۴۱.

۱۱. قلقشندی، ۴۱۳/۳.

۱۲. ابن اثیر، ۳۵۸/۱۲-۳۹۴.

۱۳. ماله و ایزاک، ۲۳۳.

14. Rosamond, 16.

۱۵. قلقشندی، ۱۶۲/۴.

۱۶. هاید، ۲۸۶/۱-۲۹۸.

رونق تجارت بین مصر و ونیز

با برآمدن ممالیک برجی در سال ۷۸۴هـ که مقارن با افزایش توان و قدرت سیاسی، نظامی، اقتصادی و تجاری ونیز در مدیترانه بود^{۱۷} این روابط رنگ دیگری گرفت. یورش تیمور به شرق اسلامی و پیامدهای ویرانگر آن در اواخر قرن هشتم و اوایل قرن نهم هجری و ناامنی دوباره راه‌های تجاری ایران و عراق، رونق مسیر دریای سرخ و مصر را در پی آورد.^{۱۸} ممالیک از این فرصت بهره جسته، درصدد ارائه امکانات و تسهیلات به بازرگانان اروپایی در بنادر خود برآمدند و با تأمین امنیت راه‌ها و ارسال نامه‌ها و تشویق تجار خارجی و عقد قراردادهای تجاری برای شکوفایی و گسترش بیشتر در این عرصه تلاش کردند و از این رو فعالیت‌های تجاری بین مصر و اروپا گسترش یافت.^{۱۹} ممالیک یکی از دو بندرگاه اسکندریه را برای پهلو گرفتن کشتی‌های اروپایی اختصاص دادند.^{۲۰} انتقال کالا به اروپا به‌ویژه جمهوری ونیز و دریافت حق گمرکی، بخش عمده‌ای از منابع مالی مصر در این دوره بوده- است.^{۲۱} از میان شرکای تجاری اروپایی مصر، بیشترین تبادل کالا با ونیز انجام می‌شد و بیشتر بازرگانان خارجی در مصر ونیزی بودند.^{۲۲} وجود مراکز کنسولی ونیزی در شهرهای مهم مصر هم‌چنین برخورداری ونیزیان از محکمه قضایی در اسکندریه^{۲۳} نشان از وسعت و گستردگی این روابط دارد.

آن‌چه سبب رونق و شکوفایی تجارت بین آن‌ها شد، وابستگی اقتصادی دو طرف به درآمدهای گمرکی و انتقال کالاها بود. مصر علاوه بر وابستگی اقتصادی، به واردات فلزات

۱۷. طقوش، ۴۰۶.

۱۸. ابن ایاس، ۱۱۳/۳.

۱۹. هاید، ۷۲/۲-۷۶؛ الزامل، ۱۵۷.

۲۰. خلیل، ۹۰.

۲۱. گلاب، ۳۷۸.

۲۲. اسراء مهدی، ۱۷۷-۱۹۵.

۲۳. شبارو، ۱۵۷.

برای ساخت سلاح، چوب برای ساخت کشتی‌های جنگی و برده برای تقویت بنیه نظامی وابسته بود.^{۲۴} وابستگی اقتصاد مصر به فلزات وارداتی گرانبها مانند طلا و به‌ویژه نقره از ونیز چنان بود که گاهی در صورت کمبود آن‌ها و به‌تبع آن کاهش ضرب سکه، داد و ستد پایاپای یا کالا به کالا^{۲۵} انجام می‌گرفت.^{۲۶} گذشته از این، سکه معروف به دوکات^{۲۷} ونیزی که از اوایل دوره ممالیک برجی در مصر رایج شده بود به‌سبب خلوص، مورد توجه مردم بود و در معاملات شهرهای مصر رواج داشت.^{۲۸} به‌سبب نیاز مصر به تجارت با ونیز، گاه سلاطین مملوکی به‌صورت ویژه برای رعایت حال و آسایش بازرگانان ونیزی اقدام می‌کردند^{۲۹} و آنان را از برخی مالیات‌ها معاف می‌داشتند و مجوز تجارت مروارید و سنگ‌های قیمتی و خز را با وجود ممنوعیت برای بازرگانان دیگر کشورها برایشان صادر می‌کردند.^{۳۰}

در میانه دوره ممالیک برجی، عاملی دیگر نیز باعث گسترش روابط بازرگانی مصر و ونیز شد، یعنی نزاع به‌نسبت طولانی ممالیک با عثمانیان که نزدیک دو دهه (۸۶۷-۸۸۴هـ) ادامه داشت.^{۳۱} قطع شدن ارتباط تجاری ونیز با مناطقی که پیش از عثمانی تحت تسلط بیزانس بود، ونیزیان را واداشت به مصر روی آورند. توسعه روابط بازرگانی با مصر انتقال گسترده کالای شرقی به این جمهوری را در پی داشت و از این‌رو ونیز در اواخر قرن نهم

۲۴. عریس، ۳۰۴.

۲۵. البته ناخالصی یا غش در عیار سکه‌ها نیز در معامله کالا به کالا اثرگذار بود (خادم، ۱۸۵).

۲۶. جمعی، ۱۲۷.

۲۷. دوک یا دوکات (ducat) سکه‌های طلای ونیزی بود که معادل ۳/۵۵ گرم وزن داشت و برای نخستین بار در سال ۱۲۸۴م ضرب شد و چون تصویر پادشاه وقت ونیز - لقب پادشاهان ونیز دوک بود - بر آن حک شده بود به این نام شهرت یافت (خادم، ۱۸۷-۱۸۸). دوکات که به بُندُقی هم شهرت داشت از ۷۹۰هـ در قاهره به‌کار گرفته شد (مقریزی، السلوک، ۳۷۸/۵) این سکه تا پایان دوره ممالیک برجی رایج بود (Schultz, 184).

۲۸. نبرای، ۲۳۱؛ مهدی، ۲۹.

۲۹. عریس، ۳۰۴.

۳۰. اباطه، ۲۹۰.

۳۱. زقلمه، ۱۵۸.

هجری تبدیل به مرکز عظیم بازرگانی در مدیترانه و انبار کالاهای تجاری و بندر کشتی‌های مصری شد.^{۳۲} در پی این روابط این شهر به شکوه و شهرت بسیاری دست یافت و سود هنگفت حاصل از تجارت سبب می‌شد تا بسیاری از جوانان ونیزی برای کسب ثروت و شهرت در آرزوی فعالیت بازرگانی دریایی باشند.^{۳۳}

استحکام روابط بازرگانی طرفین نیاز به قراردادهایی داشت که پیش از دوره ممالیک برجی نیز سابقه داشت. گزارش‌های مورخان حکایت از انعقاد چندین قرارداد تجاری بین آن‌ها در این دوره دارد، چنان‌که شمار آن‌ها از مجموع معاهدات ممالیک با دیگر کشورهای اروپایی بیشتر بود.^{۳۴} نخستین قرارداد تجاری بین مصر و ونیز در این دوره در سال ۸۱۸هـ به دوره سلطان مؤید شیخ برمی‌گردد. در دوره اینال (حک. ۸۵۷-۸۶۵هـ) با دست‌یابی عثمانی‌ها بر قسطنطنیه و مسدود شدن مسیر دریای سیاه، این روابط که مورد حمایت سلطان مملوکی بود، گسترش یافت و در دوره فرزندش احمد بن اینال (حک. ۸۶۵-۸۷۲هـ) با انعقاد قرارداد ادویه، روند مذکور ادامه یافت.^{۳۵} گذشته از قراردادهای ذکر شده از اوایل قرن ۹ هجری تا سقوط ممالیک (۹۲۳هـ) قراردادهای تجاری دیگری هم بین مصر و ونیز بسته شد^{۳۶} و روابط بین آن‌ها تا افتادن مصر به دست عثمانی‌ها ادامه یافت.^{۳۷}

افزون بر انعقاد پیمان‌های تجاری، ونیز برای تسهیل در روند دادوستد کالاها اقدام به ساخت بناهایی در شهرهای بندری تحت سلطه ممالیک از جمله بیروت، صیدا، طرابلس و اسکندریه کرد.^{۳۸} بناهای ساخته شده در اسکندریه پرشمار و گسترده بود. در واقع این بندر

۳۲. عریس، ۳۰۶.

۳۳. اباطه، ۲۷.

۳۴. عریس، ۳۰۹-۳۱۲؛ خلیل، ۲۶۲-۲۶۶.

۳۵. خلیل، ۲۶۲.

۳۶. همو، ۷۱.

۳۷. ابن‌ایاس، ۳۵۹/۴.

۳۸. طقوش، ۵۳۰.

بزرگ مصر که کانون تجاری شرق و غرب بود برای ونیزیان اهمیت بالایی داشت.^{۳۹}

کالاهای وارداتی و صادراتی

مهم‌ترین کالاهای وارداتی مصر از ونیز فلزات گرانبهایی چون طلا، نقره و مس بود. طلا^{۴۰} و به‌ویژه نقره که نظام پولی و اقتصاد ممالیک وابسته به آن‌ها بود و کمبود آن‌ها در جایگزین- شدن فلوس که فلز آن از مس بود بی‌تأثیر نبود.^{۴۱} ارزش واردات سالانه این فلزات سی- صد هزار دوکات بود.^{۴۲} البته این مقدار واردات می‌تواند نزدیک به واقع باشد، چنان‌که اربل که می‌کوشد میزان دقیقی از صادرات ونیز به مصر ارائه کند، اذعان دارد که نمی‌توان میزان دقیق آن‌ها را اعلام کرد.^{۴۳} روغن زیتون، عسل، گردو و بادام^{۴۴} و هنگام خشکسالی، گندم، جو، آرد و حبوبات، از دیگر واردات مصر از ونیز بود.^{۴۵} هم‌چنین منسوجات و پارچه‌های اروپایی که بیشتر آن‌ها پشمی و مقادیر کمی هم ابریشمی بود از دیگر کالاهای وارداتی مصر توسط بازرگانان ونیزی بود.^{۴۶} یکی از انواع این پارچه‌ها جوخ نام داشت که بهترین نوع آن تولید ونیز بود.^{۴۷} صابون و کاغذ هم که از تولیدات خود ونیز بود جزو واردات مصر بوده- است.^{۴۸} بازرگانان ونیزی هم‌چنین به‌وفور شیشه و بلور به بنادر ممالیک صادر می‌کردند و تجارت شیشه از جمله تجارت‌های پرسود آنان بود. آنان هم‌چنین مرجان را از تونس

39. Ashtor, *Levant Trade in the later middle Ages*, 476-478.

۴۰. بیشتر طلای مورد نیاز مصر از مناطق غربی سودان تأمین می‌شد (قلقشندی، ۹۱/۵ و ۲۹۲).

۴۱. مقریزی، اغاثه الامة بکشف الغمة، ۶۰.

۴۲. جعیدی، ۱۲۵.

43. Arbel, 45.

۴۴. قلشندی، ۴۰۵/۵.

۴۵. جعیدی، ۱۲۴.

46. Arbel, 49.

۴۷. قلشندی، ۴۰۵/۵.

48. Arbel, 61.

خریده، به بازارهای ممالیک می‌آوردند و کشتی‌های مخصوصی را نیز برای انتقال آن‌ها اختصاص داده بودند.^{۴۹} مملوکان هم علاقه خاصی به خرید و تجارت مرجان داشتند و پس از واردات، آن‌ها را به هند و مناطق غربی سودان صادر می‌کردند. از دیگر کالاهای صادراتی ونیز به مصر، اسلحه، آهن، چوب و برده بود که در تقویت توان نظامی ممالیک نقش مهمی داشت.^{۵۰}

ونیزی‌ها در مقابل صدور کالاهای مذکور، انواع مختلفی از ادویه و عطرها و عقاقیر را که مبدا بیشتر آن‌ها آسیا به‌ویژه هند بود و تجارت آن‌ها به تجارت کارم شهرت داشت از بنادر ممالیک به اروپا انتقال می‌دادند و در واقع انحصار تجارت آن‌ها را در اختیار داشتند. این انحصار یا برتری منجر به نارضایی و گاه درگیری دیگر طرف‌های اروپایی که توان رقابت با ونیز را نداشتند می‌شد، چنان‌که جنگ‌هایی بین جنوا و ونیز بر سر برتری تجارت دریایی رخ داد.^{۵۱}

فلفل، دارچین و زنجبیل در صدر ادویه وارداتی ونیز از مصر قرار داشت و اروپاییان غذا را با ادویه شرقی می‌پسندیدند و به‌علاوه در تهیه برخی از داروها از آن‌ها استفاده می‌کردند.^{۵۲} عطرها شامل مشک، عنبر و گلاب و سایر عطرها نیز از اقلام وارداتی ونیز از مصر بود که غیر از استفاده‌های شخصی، برای خوشبو کردن کلیساها از آن‌ها بهره می‌گرفتند. داروهای گیاهی چون افیون، کافور و صمغ نیز از مصر به ونیز برده می‌شد.^{۵۳} هم‌چنین پنبه، فرش، پارچه‌های حریر، عاج، سنگ‌های قیمتی و قهوه از دیگر کالاهای صادراتی مصر به

49. Ashtor, 465- 466.

۵۰. عریس، ۳۰۴.

۵۱. مقریزی، السلوک، ۱۱۲/۳.

۵۲. اشقر، ۲۵۷.

۵۳. اباطه، ۶.

و نیز بود.^{۵۴}

از ارزش مبادلات بازرگانی طرفین اطلاعی در دست نیست، اما از انتقال سالانه فلزاتی چون طلا، نقره و مس به مصر که ارزش تقریبی آن‌ها سیصد هزار دوکات برآورد شده^{۵۵} و فقط بخشی از مبادلات را شامل می‌شد، می‌توان ارزش مبادلات تجاری آن‌ها را میلیون‌ها دوکات یا دینار برآورد کرد. فقط در بندر اسکندریه روزانه تا دوهزار دینار حق گمرکی^{۵۶} دریافت می‌شد.^{۵۷} بدیهی است که مقداری از این مبلغ، حاصل تجارت با ونیز بود. با این وصف تجار ونیزی در دیگر شهرها و بنادر ممالیک هم فعالیت داشتند. گفتنی است که ونیزی‌ها به سبب وجود مشکلات بسیار در امور نقدینگی دولت ممالیک و کاهش عیار و وزن سکه‌های طلا و نقره، بیشتر تمایل به مبادلات کالا به کالا داشتند.^{۵۸}

علل و عوامل رکود روابط تجاری

رابطه تجاری مصر و ونیز در برهه‌هایی دچار رکود و اختلال می‌شد. این رکود و اختلال گاه ناشی از سیاست‌های دو طرف بود و گاه ریشه در تحولات بیرونی داشت که خارج از اراده مصر و ونیز بود. از جانب ممالیک، سیاست‌ها و رفتارهای سودجویانه خود سلاطین مملوکی و امیران و کارگزاران همواره یکی از عوامل اصلی رکود و تنش در رابطه تجاری با خارجیان بود؛ مثلاً احتکار و انحصار خرید یا فروش برخی از کالاهای تجاری از جانب

۵۴. اباضه، ۵؛ طقوش، ۵۳۰.

۵۵. جعیدی، ۱۲۵.

۵۶. حق گمرکی که به آن مکس (جمع آن مکوس) گفته می‌شد از کالاهای شرقی که به اروپا صادر می‌شد دو بار توسط ممالیک دریافت می‌گردید؛ یک بار از انتقال از کشتی‌ها به چارپایان در سوئز و یک بار هم در اسکندریه هنگام انتقال به کشتی‌ها. با این‌که حق گمرکی به طور معمول ۱۰ درصد از ارزش کالاها بود، اما ممالیک گاهی ۳۰ و حتی تا ۵۰ درصد هم دریافت می‌کردند (فهمی، ۴۶؛ اباضه، ۹۳).

۵۷. اباضه، ۹۳.

سلاطین مملوکی و واداشتن بازرگانان به خرید آن‌ها با قیمت‌های تعیین شده یکی از علل مهم رکود یا تیرگی روابط تجاری میان مصر و ونیز بود. سیاست احتکار که با هدف کسب درآمد بیشتر^{۵۹} جهت حل بحران‌های مالی حکومت ممالیک از دوره برسبای (حک. ۸۲۵-۸۴۱هـ) آغاز شده بود تا واپسین سال‌های حکومت مملوکان برجی کمابیش ادامه داشت.^{۶۰} امتناع بازرگانان از خرید کالاها با قیمت تعیین شده که چند برابر بهای واقعی بود^{۶۱} گاه به زندانی شدن آنان در مصر می‌انجامید.^{۶۲}

عامل دیگر در تیرگی و رکود روابط تجاری مصر و ونیز، هجوم دزدان دریایی به کشتی‌ها و بنادر مصر یا شام بود. ممالیک گاه به‌درستی و گاه به‌خطا، بازرگانان ونیزی ساکن شهرهای مصر و شام را متهم به همکاری و ارائه اطلاعات مبدأ و مقصد و نوع کالاهای کشتی‌های مصری به دزدان دریایی می‌کردند.^{۶۳} در بعضی مواقع نیز خود ونیزی‌ها مستقیماً در هجوم به کشتی‌های مصری دست داشتند.^{۶۴} در مقابل ممالیک نیز گاهی اموال تاجران ونیزی را که متهم به همکاری با دزدان دریایی بودند، مصادره می‌کردند و آنان را به زندان می‌افکندند.^{۶۵}

تقلب و غش در معاملات تجاری، به‌ویژه در دهه‌های پایانی حکومت ممالیک، نیز عامل مهمی در رکود تجارت بود. در ۸۷۷هـ بازرگانان ونیزی به نامرغوبی لفل خریداری شده، اعتراض کردند.^{۶۶} مخلوط کردن لفل با خاک و سنگریزه و هم‌چنین خیس کردن آن یا

۵۹. ابن تغری بردی، ۲۶۰/۱۶.

۶۰. ابن ایاس، ۱۱۱/۲؛ پی ام. هولت، ۳۰۹.

۶۱. مقریزی، السلوک، ۲۰۵/۷ و ۳۳۴؛ ابن ایاس، ۳۵۵/۳.

۶۲. عریس، ۳۰۴.

۶۳. دزاج، ۵۶ و ۹۸.

۶۴. ابن ایاس، ۱۱۴/۳.

۶۵. دزاج، ۹۸-۹۹.

66. Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the middle Ages*, 399.

کم‌فروشی از جمله اقداماتی بود که تاجران مصری برای رسیدن به سود بیشتر انجام می‌دادند.^{۶۷} بازرگانان ونیزی نیز به اقداماتی مشابه دست می‌زدند؛ چنان‌که سلطان قایتبای (۸۷۳-۹۰۲ هـ) در نامه‌ای به حاکم ونیز به ناخالصی نقره وارداتی از ونیز و آمیخته‌بودن آن با مس و هم‌چنین پارچه‌های تقلبی و کم‌فروشی در دوک‌های نخ که هر دوک به جای ۵۵ ذراع، ۳۰ ذراع نخ داشت، اعتراض کرد.^{۶۸} روشن است که این‌گونه اقدامات عدم اعتماد طرفین و کاهش داد و ستد کالاها را در پی داشت و تأثیر ناگواری بر وضع مالی دولت ممالیک و اقتصاد وابسته به تجارت مصر داشت و ونیز هم که سود سرشاری از داد و ستد با مصر می‌برد، دچار خسارت بسیار می‌شد.

به‌انحصار درآوردن مسیر و کالاهای بازرگانی و عرضه آن‌ها به بهای گزاف توسط کارگزاران ممالیک و بازرگانان ونیز^{۶۹} و هم‌چنین رقابت بین دربارهای اسپانیا و پرتغال، پادشاه پرتغال را بر آن داشت تا پس از کشف قاره آمریکا (۱۴۹۲ م) و افتخار و ثروتی که نصیب اسپانیا شده بود، درصدد برتری بر رقیب اسپانیایی خود برآید و از این رو با درخواست مأموریت واسکودوگاما برای رسیدن به آسیا از مسیری جدید موافقت کند.^{۷۰} با رسیدن دریانورد مذکور به هند (۱۴۹۷ م) از طریق دماغه امید نیک در جنوب آفریقا و انتقال ادویه به اروپا، از غیر از مسیر مرسوم و به بهایی بسیار ارزان‌تر از قبل، مصر و ونیز از سود سرشار حاصل از انتقال و فروش کالاها در اروپا محروم شدند.^{۷۱}

حذف مصر از چرخه واسطه‌گری، سبب ایجاد بحران اقتصادی در این کشور شد تا جایی که بسیاری از امور تجاری در بنادر آن از جمله اسکندریه دچار اختلال و ایستایی

۶۷. فهمی، ۴۶.

۶۸. ابن‌ایاس، ۱۱۴/۳.

۶۹. گلاب، ۴۸۵؛ عاشور، ۲۷۱.

۷۰. فلاورز، ۶۲.

۷۱. اباطه، ۴۵ و ۱۶۶.

شد.^{۷۲} ونیز هم که از این رخداد دچار زیان بسیار شد، چاره را در همکاری با ممالیک می-دید و از این رو دو طرف در پی چاره جویی برآمدند.^{۷۳} ونیز پیشگام شد و در ۹۰۸هـ/ ۱۵۰۲م گروهی را مخفیانه و به دور از چشم پاپ، نزد سلطان مملوکی قانصوه غوری فرستاد. فرستادگان ونیز در دیدار با سلطان، ضمن درخواست کمک از ممالیک برای مقابله با پرتغالی‌ها در اقیانوس هند، خواستار کاستن از بهای ادویه^{۷۴} برای رقابت با قیمت ادویه بازار لیسبون شدند.^{۷۵} در مقابل، سلطان مملوکی درخواست کمک نظامی کرد و پس از آن گروهی را به همراه نامه برای پاپ، روانه ونیز کرد تا پس از مذاکره در این جمهوری، روانه واتیکان شوند.^{۷۶} با وجود دیدار فرستادگان ممالیک با پاپ و تلاش وی برای متقاعد کردن پادشاه پرتغال در عدم تعرض به کشتی‌های مصری، این تلاش‌ها نتیجه‌ای نداشت.^{۷۷} بررغم دو دهه مذاکره و تبادل نامه‌های بسیار، اقدام عملی مشترکی برای مقابله با پرتغال انجام نگرفت. آخرین نامه در ۹۲۰هـ یعنی سه سال پیش از سقوط دولت ممالیک برجی به دست عثمانیان ارسال شد.^{۷۸} سرانجام ناوگان مصر پس از شکست قطعی از پرتغال، از اقیانوس هند و دریای سرخ عقب نشست.^{۷۹} با تسلط عثمانیان بر مصر روزگاری نو در تجارت این سرزمین با اروپا و ونیز آغاز شد که در مبحثی دیگر باید بدان پرداخت.

۷۲. ابن‌ایاس، ۱۴۶/۵.

۷۳. زامل، ۱۶۶.

۷۴. به عنوان مثال قیمت هر قنطار (معادل ۴۵ کیلوگرم، عامر، ۸۵) فلفل در اسکندریه هشتاد دوکات اما در لیسبون تا چهل دوکات بود (اباطه، ۴۵).

۷۵. عریس، ۳۰۶.

۷۶. همو، ۳۰۷.

۷۷. دزاج، ۱۴۰.

۷۸. عریس، ۳۱۲.

۷۹. ابن‌ایاس، ۳۵۹/۴، ۴۵۸-۴۵۹؛ اباطه، ۷۲.

نتیجه

روابط بازرگانی مصر و ونیز در دوره ممالیک برجی با فراز و فرودهایی همراه بوده است. هجوم تیمور گورکانی و ناامنی ایجاد شده در مسیر تجاری ایران و عراق، سبب رونق مسیر تجاری دریای سرخ و مصر شد. این تغییر مسیر تجاری که هم‌زمان با برتری نظامی و اقتصادی ونیز در مدیترانه بود، زمینه‌های لازم را برای توسعه روابطشان فراهم کرد و از این رو مبادلات تجاری بین آن‌ها گسترش یافت. در نیمه دوم قرن نهم هجری، سقوط قسطنطنیه و تسلط عثمانی‌ها بر دریای سیاه و درگیری‌های بین عثمانی و ونیز سبب شد تا ونیز برای جبران قطع ارتباط با مناطق تحت تسلط عثمانی به مصر روی آورد که مورد استقبال ممالیک قرار گرفت. در کنار این رونق تجاری، علل چندی باعث رکود تجارت بین آن‌ها می‌شد. احتکار و انحصار ادویه _ به‌عنوان مهم‌ترین محصول صادراتی مصر _ توسط کارگزاران مملوکی و واداشتن تجار به خرید آن با قیمت تعیین شده، هجوم دزدان دریایی به کشتی‌های مصری که گاه با حمایت ونیزی‌ها همراه بوده و تقلب و غش در محصولات صادراتی توسط هر دو طرف، سبب تنش و کاهش روابط تجاریشان می‌شد، اما مهم‌ترین عامل رکود روابط تجاری کشف مسیر جدید اروپا به آسیا و انتقال ادویه هند به اروپا توسط پرتغالی‌ها بود که مصر و ونیز را از درآمدهای هنگفت حاصل از انتقال کالاهای شرقی به غرب محروم کرد و تلاش‌های آن‌ها هم برای احیای تجارت، حاصلی نداشت.

کتابشناسی

- اباطه، فاروق عثمان، اثر تحول التجارة العالمیه الی راس الرجاء الصالح علی مصر و عالم البحر المتوسط اثناء القرن السادس عشر، الاسکندریه، دارالمعارف، بی تا.
- ابن‌اثیر، عزالدین، الکامل فی التاریخ، بیروت، دار صادر، ۱۴۰۲/هـ/۱۹۸۲م.
- ابن‌ایاس، بدائع الزهور فی وقایع الدهور، به‌کوشش محمد مصطفی، قاهره، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۴۰۲هـ.
- ابن‌تغری بردی، النجوم الزاهرة فی ملوک مصر و القاهرة، قاهره، المؤسسة المصرية العامة للتألیف و

- الترجمة، ۱۳۹۲هـ/۱۹۷۲م.
- جعیدی، شلبی ابراهیم، الازمات الاقتصادية و الاوبئة في مصر في عصر الممالیک الجراكسة، الاسكندرية، منشاه المعارف، ۲۰۰۲م.
- خادم، سمیر علی، الشرق الاسلامی و الغرب المسيحي، بيروت، مؤسسة الريحاني، ۱۹۸۹م.
- خليل، سعيد صالح، التجارة الداخلية في دولة الممالیک الثانية، عمان، داركنوزالمعرفة، ۱۴۳۴هـ/ ۲۰۱۳م.
- دزاج، احمد، الممالیک و الفرنج، قاهره، دارالفكرالعربي، ۱۹۶۱م.
- زامل، محمد فتحی، التحولات الاقتصادية في مصر اواخر العصور الوسطی، قاهره، المجلس الاعلی للثقافة، ۲۰۰۸م.
- اسراء مهدي، م.م. «نشاط و معوقات التجارة في عصر دولة الممالیک»، مجلة جامعة واسط للعلوم الانسانية، العدد ۱۲.
- اشقر، محمد عبدالغني، تجارالتوابل في مصر في العصرالمملوكی، قاهره، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۹۹م.
- پی ام. هولت، وديگران، تاريخ اسلام، ترجمه احمد آرام، تهران، اميرکبير، ۱۳۸۴ش.
- زقلمه، انور، الممالیک في مصر، قاهره، مكتبة مدبولی، ۱۴۱۵هـ/ ۱۹۹۵م.
- شبارو، عصام محمد، دولت ممالیک، ترجمه شهلا بختیاری، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۳ش.
- فلاورز، سارا، عصر اكتشافات، ترجمه فريد جواهر كلام، تهران، ققنوس، ۱۳۸۳ش.
- فهيمی، نعيم زكى، طرق التجارة الدولية ومحطاتها بين الشرق و الغرب، قاهره، ۱۹۷۳م.
- طقوش، محمد سهيل، تاريخ الممالیک، قاهره، دارالنفائس، ۱۴۱۷هـ.
- عاشور، سيد عبدالفتاح، مصر و شام في عصر الايوبيين و الممالیک، دارالنهضة العربية، بی تا.
- عامر، محمود علی، المكايل و الاوزان و النقود، دمشق، مطبعة ابن حيان، ۱۴۱۸هـ/ ۱۹۹۷م.
- عريس، محمد، موسوعة التاريخ الاسلامی، العصر المملوكی، بيروت، منشورات داراليوسف، ۲۰۰۶م.
- قلقشندی، احمد بن علی، صبح الاعشى في صناعة الاثشاء، به كوشش يوسف علی، بيروت، دارالكتب العلمية، بی تا.
- گلاب، جان باکت، سربازان مزدور، ترجمه مهدي گلجان، تهران، اميرکبير، ۱۳۸۶ش.
- ماله، آلبر، ژول ايزاک، تاريخ قرون وسطی تا جنگ صد ساله، ترجمه ميرزا عبدالحسين هژير، تهران،

دنياى كتاب و نشر علم، ١٣٦٦ ش.

مقريزى، تقى الدين احمد بن على، اغاثة الامة بكشف الغمة، بيروت، موسسه ناصر للثقافة، ١٩٨٠ م.

همو، الخطط المقريزيه، بيروت، دارالكتب العلمية، ١٩٩٨ م.

همو، السلوك لمعرفة الدول المملوك، به كوشش محمد عبدالقادر عطا، بيروت، دارالكتب العلمية،

١٩٩٧ م.

مهدي، شقيق، مماليك مصر و الشام، بيروت، الدار العربية للموسوعات، ٢٠٠٨ م.

نبراوى، رافت محمد، النقود الاسلامية فى عصر دولة المماليك الجراكسة، قاهره، مركز الحضارة العربية

للاعلام والنشر، ١٩٩٦ م.

ويت، گاستون، قاهره شهر هنر و تجارت، ترجمه محمود محمودى، تهران، علمى و فرهنگى،

١٣٦٥ ش.

هايدف.، تاريخ التجارة فى الشرق الادنى فى العصور الوسطى، ترجمه عزالدين فوده، قاهره، الهيئة

المصرية العامة للكتاب، ١٩٨٥ م.

Arble, Benjamin, "The Last Decades of Mamluk Trade with Venice: Importations into Egypt and Syria", *Mamluk Studies Review*, 8/2, 2004.

Ashtor, E., *A Social and Economic History of the Near East in the middle Ages*, London, 1976.

Idem, *Levant trade in the later middle Ages*, Princeton University Press, 1984.

Schultz, Warren, c., "Mamluk Monetary History: A Review Essay", *Mamluk Studies Review* 3, 1999.

Rosamond, E. Mack, *Bazaar to Piazza: Islamic Trade and Italian Art, 1300-1600*, Berkeley, University of California Press, 2002.